

Agnieszka Kwiatkowska

Uniwersytet SWPS

Mikołaj Cześćnik

Uniwersytet SWPS

Marta Żerkowska-Balas

Uniwersytet SWPS

Ben Stanley

Uniwersytet SWPS

IDEOLOGICZNA TREŚĆ WYMIARU LEWICA–PRAWICA W POLSCE W LATACH 1997–2015

W okresie postkomunistycznego ćwierćwiecza wymiar lewica–prawica miał ważny, choć specyficzny wpływ na polską politykę. Strukturyzował dyskurs polityczny, określał zachowania wyborcze, pod jego wpływem partie tworzyły swe polityczne programy i budowały przekaz w kampaniach wyborczych. Nie był on jednak ideologicznie stabilny – wręcz przeciwnie, przechodził po 1989 roku ciekawe transformacje, a jego znaczenie się zmieniało i nadal ewoluuje. Niniejszy artykuł prezentuje badania „zawartości” wymiaru lewicowo-prawicowego w Polsce w perspektywie diachronicznej. Badamy naturę tej opozycji, jej ideologiczne, ekonomiczne, społeczne i polityczne wypełnienie, treść. Interesują nas też główne korelaty lewicy i prawicy: analizujemy związki między lewicowością a prawicowością a innymi ważnymi zjawiskami społecznymi i politycznymi (jak: zachowania wyborcze, postrzeganie pozycji partii, postawy wobec istotnych kwestii politycznych, struktura społeczna) oraz ich przemiany w czasie. Artykuł oparty jest na danych zgromadzonych w ramach projektu Polskie Generalne Studium Wyborcze z lat 1997–2015.

Główne pojęcia: orientacje lewicowo-prawicowe; zachowania wyborcze; pozycje ideologiczne partii; kwestie polityczne; wskazówki partyjne.

Wprowadzenie

Pojęcia lewicy i prawicy funkcjonują w polskim dyskursie politycznym od ponad stu lat, jednak stały się przedmiotem wnikliwej analizy naukowej szczególnie po wyborach z 1993 roku (Szawiel 2001: 224) jako przydatne kategorie

---

Agnieszka Kwiatkowska, Centrum Studiów nad Demokracją, e-mail: agn.kwiatkowska@swps.edu.pl; Mikołaj Cześćnik, Katedra Polityki Międzynarodowej, INS, e-mail: mczesnik@swps.edu.pl; Marta Żerkowska-Balas, Katedra Socjologii, e-mail: mzerkowska-balas@swps.edu.pl; Ben Stanley, Centrum Studiów nad Demokracją, e-mail: bstanley@swps.edu.pl

analizy położenia poszczególnych partii i ich elektoratów. Przez lata w świadomości publicznej skala lewica–prawica stanowiła wyznacznik najważniejszego podziału politycznego w III Rzeczypospolitej, obejmujący zarówno stosunek partii i ich elektoratów do kwestii stanowiących sedno najważniejszych dylematów politycznych, jak i zawierający w sobie, z niewielkimi wyjątkami, podział na dwa historycznie wrogie obozy: postkomunistyczny i postsolidarnościowy (Grabowska 2005, por. Markowski i Cześnik 2002). Przemiana polskiej sceny politycznej, w latach 2005–2007, na skutek której centrami dwóch głównych rywalizujących ze sobą obozów stały się partie wywodzące się z tego samego bloku, wpłynęła na nasilenie wątpliwości wobec sensowności wykorzystywania w analizach politycznych skali lewica–prawica, dotyczących przede wszystkim trafności wskazań co do rozmieszczenia aktorów i elektoratów politycznych oraz jej przydatności w objaśnianiu polskiej sceny politycznej.

W artykule staramy się odpowiedzieć na pytanie, jak dalece skala lewica–prawica stanowi trafne narzędzie analizy polskiej rzeczywistości politycznej, a także jak użyteczność i zakres znaczeniowy tego narzędzia zmieniały się w czasie. Przede wszystkim interesuje nas dynamika postaw lewicowych i prawicowych w ostatnich dziesięciu latach, kiedy radykalnym zmianom uległy pozycje głównych aktorów politycznych.

W Polsce oś lewica–prawica przez początkowe kilkanaście potransformacyjnych lat odnosiła się w zdecydowanym stopniu do kwestii społeczno-kulturowych. Z biegiem czasu samookreślenie się na niej zaczęło obejmować również kwestie ekonomiczne i europejskie. Tym samym wzrosła złożoność i niejednoznaczność tego podziału. Z tego powodu zastanowimy się, czy „lewica” i „prawica” stanowią obecnie w Polsce spójne pakiety ideologiczne, oraz jak dalece możemy mówić o występowaniu różnych, do pewnego stopnia przeciwstawnych, wizji tych pojęć.

Poza dynamiką postaw, odzwierciedlaną przed samorozmieszczenie respondentów na skali lewica–prawica, interesuje nas, jakie czynniki determinują w największym stopniu pozycję jednostki na tej skali. Zebrane przez nas dane w ramach Polskiego Generalnego Studium Wyborczego, obejmujące przekonania i wartości Polaków, a także ich cechy społeczno-demograficzne, skłaniają do rozważań, jak bardzo, diachronicznie ujmując, te same elementy stanowią główne determinanty postrzegania siebie jako „lewicowca”, „prawicowca” lub „centrowca”. Przede wszystkim koncentrujemy się na wpływie podstawowych zmiennych określających usytuowanie jednostki w strukturze społeczno-demograficznej, a także na jej stosunku wobec najważniejszych kwestii politycznych. Traktując z kolei położenie na osi lewica–prawica jako zmienną niezależną, postaramy się odpowiedzieć na pytanie, jak historycznie zmieniała się jej moc eksplanacyjna zachowań wyborczych.

Analiza treści wymiaru lewica–prawica oparta jest na badaniach Polskiego Generalnego Studium Wyborczego z lat 1997–2015. W każdej edycji badania respondentom zadane zostało pytanie dotyczące ich pozycji na jedenastopunktowej skali lewica–prawica, a dodatkowo badani zostali poproszeni o wskazanie na tej skali punktów idealnych zajmowanych przez główne ugrupowania polityczne. W poszukiwaniu programowych korelatów tej skali wykorzystaliśmy pytania dotyczące poglądów respondenta na najważniejsze kwestie polityczne.

Teoretyczne podstawy podziału lewica–prawica

W tej części naszego artykułu przedstawiamy nasze pytania badawcze i hipotezy, omawiamy strategię analizy, a także przedstawiamy użyte dane. Pozwolimy sobie jednak rozpocząć od porządkującej dygresji metodologicznej. We współczesnych dyskusjach o polityce, nie tylko tych toczonych w Polsce, problematyka lewicy i prawicy pojawia się regularnie i często. Dyskutuje się nad użytecznością tego pojęcia, jego aktualnością, przydatnością do opisywania współczesnej polityki; stawia się pytania o jego znaczenie dla obywateli, politycznych elit, a także dla badaczy, którzy za przedmiot analiz obrali sobie skomplikowany świat polityki.

Podział lewica–prawica funkcjonuje, w mniejszym lub większym stopniu, we wszystkich europejskich demokracjach jako jedna z podstawowych zasad organizujących myślenie o orientacjach ideologicznych. Większość dużych partii politycznych ciągle klasyfikuje się w odniesieniu do tego podziału i tak jest również w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, choć słabsze są w nich tradycje polityczne stanowiące źródło tego podziału. Również na płaszczyźnie transnarodowej partie łączą się w rodziny ideologiczne ze względu na umiejscowienie w tym podziale, co widoczne jest w składzie grup politycznych działających w Parlamencie Europejskim. Nawet te partie, które programowo sytuują się poza podziałem lewica–prawica, są do niego wtłaczane przez inne partie, komentatorów politycznych i media pod określeniami „nowej lewicy” i „nowej prawicy”.

Podział lewica–prawica stanowi również abstrakcyjną heurystykę pozwalającą na określenie pozycji partii wobec szczegółowych kwestii politycznych, przede wszystkim stosunku do integracji europejskiej (Hooghe, Marks i Wilson 2002), kwestii społeczno-kulturowych oraz ekonomicznych (Marks i in. 2006). Międzynarodowe projekty badawcze, takie jak Europejskie Studium Wyborcze (European Election Study) oraz Sondaż Ekspercki Chapel Hill (Chapel Hill Expert Survey, Bakker i in. 2015) wskazują, że zarówno obywatele, jak i eksperci dobrze sobie radzą z rozmieszczeniem partii na skali lewica–prawica, niezależnie od tego jak silny jest w danym kraju ten podział i czego dotyczy.

Chociaż idea podziału na lewicę i prawicę wywodzi się z końca XVIII wieku, przetrwała ona do dziś, pomimo zmieniających się warunków politycznych i powstawania nowych ruchów i partii politycznych, które – często w bezpośredni sposób – kwestionują znaczenie tego podziału. Jednakże zmiany te znacząco zmieniły samo rozumienie pojęć lewicy i prawicy, to, w jaki sposób partie i wyborcy orientują się na te przeciwległe bieguny, ustalając swoją pozycję ideologiczną, a także jak możemy mierzyć polityczne konsekwencje tych wyborów. Czy zatem podział na lewicę i prawicę stanowi fundamentalny i niezmienny w czasie rozłam ideologiczny, który leży u podstaw wszelkiej polityki, czy też stanowi zaledwie metaforę, która określa istotne różnice między partiami i elektoratami w danym miejscu i czasie?

Istnieją **dwie główne strategie konceptualizacji lewicowo-prawicowej opozycji**. W pierwszym ujęciu prawica i lewica przedstawiane są jako dwa przeciwstawne zestawy zasad i wartości ideologicznych. Te typy idealne są ukształtowane przez polityczną historię Europy, agregując konkretne, najbardziej typowe symbole, hasła i wartości, pojawiające się na przestrzeni dziejów w lewicowym lub prawicowym kontekście. Zakłada to współwystępowanie pewnych postaw i opinii w ramach jednego z ideologicznych nastawień, a także bipolarność całego układu, związaną z nią konkurencyjność oraz rozłączność, składających się na ideologiczne bieguny przekonania.

Bieguny te zazwyczaj przybierają formę opozycji między, w uproszczeniu, antywoolnorynkową i społecznie postępową lewicą, a prowoolnorynkową i społecznie konserwatywną prawicą. Filozoficzna zasada, która leży u podstaw tej ideologicznej nadbudowy, była skonceptualizowana na wiele sposobów. Najbardziej wpływowa w tym zakresie w światowej literaturze politologicznej jest koncepcja Norberta Bobbio, w świetle której najważniejsze rozróżnienie między lewicą i prawicą polega na odmiennym podejściu do idei równości. Zdaniem Bobbio, lewica składa się z „osób, którzy wierzą, że ludzie są raczej równi niż nierówni”, a ponieważ w przeważającej większości nierówności są generowane społecznie, mogą i powinny być łagodzone przez działania polityczne. Z drugiej strony, prawicę popierają osoby wierzące, że istoty ludzkie są „bardziej nierówne niż równe”, a ponieważ te nierówności charakteryzują się naturalnym, nie zaś społecznym, pochodzeniem, nie mogą ani nie powinny być wyeliminowane przez działania polityczne (Bobbio 1996: 67). Takie podejście do rozróżnienia między lewicą a prawicą oznacza, że powinniśmy badać tę różnicę dedukcyjnie, mierząc postawy, wartości i preferencje, które są wyrazem pozycji egalitarnych (takich jak stosunek do państwowej kontroli nad gospodarką lub nacjonalizacji przedsiębiorstw państwowych) oraz nieegalitarnych (takich jak odrzucenie państwa opiekuńczego i poparcie dla tradycyjnych hierarchii społecznych) (Jahn 2010: 753).

Drugie podejście definiuje lewicę i prawicę nie jako zbiór zasad i wartości, ale jako szeroką metaforę istotnych konfliktów politycznych, które mogą się różnić w poszczególnych państwach. Zgodnie z tym podejściem lewica i prawica nie są oparte na trwałej bazie filozoficznej, a jedynie reprezentują przeciwległe bieguny aktualnego głównego sporu między partiami politycznymi i ich wyborcami. To rozróżnienie może mieć charakter ideologiczny, lecz nie jest to cecha konieczna; równie dobrze może być oparte na odmiennych historycznych tradycjach politycznych, wobec których uzasadnienia ideologiczne odgrywają drugorzędną rolę.

W praktyce trudno jest odnaleźć podział polityczny całkowicie pozbawiony odniesień do pierwotnych interpretacji lewicy i prawicy lub do różnych symboli, idei i zasad, które narosły historycznie na ten podział. Czasami, jak w Czechach, wymiar lewica–prawica ograniczony jest niemal całkowicie do kwestii ekonomicznych, w której lewica odnosi się do partii politycznych opowiadających się za szerszą polityką redystrybucyjną, a prawica – do partii, które postulują prymat wolnego rynku. Gdzie indziej, jak na Węgrzech, wymiar ten bardziej związany jest z kwestiami modernizacji kulturowej i demokracji (Markowski red. 1997; Kitschelt, Mansfeldova, Markowski i Tóka 1999).

Istotą tego podejścia jest to, że choć w danym kontekście wymiar prawica–lewica może odnosić się do niektórych z klasycznych zasad, wartości i polityk wywodzących się z oryginalnej koncepcji, to nie jest przez nie określony. Zamiast tego rozróżnienie między lewicą a prawicą stanowi heurystykę polityczną, która służy jako kompas dla partii i wyborców, dający wytyczne postępowania w zakresie najważniejszych kwestii politycznych. Możemy więc tej przestrzennej metafory używać do opisywania wszelkich istniejących w danym społeczeństwie podziałów, rozłamów i opozycji. Staje się wtedy swoistym narzędziem analitycznym, ułatwiającym postrzeganie wielowymiarowej, złożonej rzeczywistości, jaką jest polityka. Immanentną cechą ludzkiego umysłu jest bowiem skłonność do upraszczania skomplikowanego, otaczającego nas świata (a takim właśnie uproszczeniem jest redukcja wielowymiarowej polityki do lewico-wo-prawicowej dychotomii).

W związku z tym przyjęcie tego podejścia wymaga zastosowania analizy indukcyjnej: to oznacza, że za wyznacznik lewicowości i prawicowości w danym kraju powinny być uznane postulaty i stanowiska polityczne charakterystyczne dla zbliżonych ideologicznie partii określających się, odpowiednio, jako lewica i prawica. Często w związku z tym lewicowo-prawicowa przenośnia pojawia się w zupełnie zaskakujących kontekstach, służąc opisaniu stosunków współzawodnictwa o władzę we wszelkich, nie tylko politycznych, ludzkich wspólnotach i stowarzyszeniach.

Pytanie badawcze, hipotezy, strategia analizy, dane

Oczywiście te dwa główne aspekty myślenia o lewicowo-prawicowej metaforze nie są rozłączne. W większości opracowań i analiz dotyczących omawianego zagadnienia z reguły pojawia się i historyczny komponent pojęcia, i jego bardziej empiryczne rozumienie. My w niniejszym artykule pragniemy zająć się przede wszystkim empirycznym aspektem lewicowo-prawicowej opozycji. Wydaje nam się, że w toczących się w Polsce dyskusjach, szczególnie publicznych i medialnych, zbyt często się go ignoruje. Tymczasem bez porządnej wiedzy o tym, czym dla przeciętnego Polaka jest lewica i prawica, sensowna dyskusja o tych pojęciach w polskim kontekście staje się niemożliwa.

Zatem **nasze główne pytanie badawcze dotyczy „zawartości” lewicowo-prawicowego podziału**. W świetle przywoływanych już wcześniej ustaleń empirycznych, wskazujących na niemalejącą popularność lewicy i prawicy (por. Szawiel 2012), pytanie o samą aktualność lewicowo-prawicowego podziału staje się mało interesujące. Skoro zdecydowana większość polskich obywateli myśląc o polityce używa tej metafory, to pytanie o znaczenie wymiaru lewica–prawica w Polsce staje się bezprzedmiotowe i nieatrakcyjne. Czymś dużo ciekawszym natomiast wydaje się pytanie o naturę tego podziału, o to, jaki ten polski lewicowo-prawicowy podział jest, co w sobie zawiera, czym jest wypełniony? Czym różni się od siebie zwolennicy prawicy i lewicy? Jakie poglądy, przekonania i wartości dominują po prawej stronie politycznej sceny, a które przeważają po jej lewej stronie?

Te pytania, w odniesieniu do polskiego kontekstu, zadawano sobie już wcześniej (por. Markowski red. 1997; Pankowski 1997; Szawiel 1999; Grabowska i Szawiel 2001; Szawiel 2002; Raciborski 2003; Żerkowska-Balas i Cześnik 2011; Szawiel 2012). I dostarczono całkiem sporo ustaleń empirycznych, ukazujących „zawartość” ideologiczną, programową i światopoglądową lewicowo-prawicowej opozycji w Polsce. My stawiamy sobie cel ambitniejszy. Chcemy nie tylko zrekonstruować to, czym się różni od siebie zwolennicy prawicy i lewicy (jakie poglądy, przekonania i wartości dominują po prawej stronie politycznej sceny, a jakie przeważają po jej lewej stronie), ale także ukazać dynamikę tego zjawiska. Nasze drugie pytanie badawcze dotyczy **dynamiki postaw lewicowych i prawicowych**, ewentualnej ich zmienności bądź stabilności. Chcemy się dowiedzieć, czy postępująca konsolidacja polskiego systemu politycznego, jego rozwój i krzepnięcie, wpływają na wymiar lewica–prawica, modyfikując jego treść, czy też zachodzące w polskiej polityce procesy (takie jak stabilizacja partyjnych elektoratów, ich polityczna socjalizacja czy wzrost znaczenia alternatywnych wobec dotychczas dominujących wymiarów konfliktu, takich jak wymiar europejski czy ekonomiczny) nie mają na lewicowość i prawicowość widocznego wpływu.

Oczywiście na to pytanie badawcze można próbować odpowiedzieć posiłkując się już przeprowadzonymi analizami. To dopuszczalna strategia badawcza, ale niedoskonała. W przywoływanych wyżej badaniach używano różnych metod i technik, różne były schematy analizy, różne były nawet konceptualizacje i operacjonalizacje podstawowych zmiennych. Zatem ich porównywanie jest problematyczne; pojawia się problem ekwiwalentności funkcjonalnej jednostek analizy, tak istotny dla badań porównawczych (por. Słomczyński 1995: 34–35). Z reguły wyróżnia się jej trzy rodzaje (przedmiotową, pomiarową i temporalno-procesualną), w omawianym tu (potencjalnym) badaniu porównawczym mielibyśmy do czynienia ze wszystkimi trzema typami problemów.

Sposobem na poradzenie sobie ze wspomnianymi niedogodnościami jest zastosowanie narzędzi zestandaryzowanych. Takimi są kwestionariusze używane w sondażach realizowanych w ramach Polskiego Generalnego Studium Wyborczego (PGSW). Używa się w nich tak samo sformułowanych pytań, sondaże przeprowadza się w tym samym (z grubsza) czasie (momencie cyklu wyborczego), sytuacja wywiadu jest podobna. Sięgnięcie po takie dane pozwala zminimalizować wspomniane wcześniej problemy i przeprowadzić metodologicznie poprawne porównawcze badanie podłużne.

Kolejnym etapem procesu badawczego jest przejście od pytania badawczego do hipotezy (bądź hipotez). Odwołując się do omówionej wcześniej literatury (por. Kitschelt 1992) stawiamy więc tezę, że dominujące (co jest dobrze udokumentowane empirycznie) w początkowych etapach transformacji ustrojowej **światopoglądowe i aksjologiczne korelaty lewicowości-prawicowości przestają być jedynym istotnym wyznacznikiem tego zróżnicowania**, a postępująca strukturyzacja programowa polskiego systemu partyjnego oznacza jednocześnie **intensyfikację zależności między samookreśleniem na skali lewica–prawica i postawami w sprawach ekonomicznych i europejskich**. Wydaje nam się, że ten kierunek zmian jest bardziej prawdopodobny (szczególnie w kontekście literatury przedmiotu i wcześniejszych ustaleń empirycznych) niż kierunek przeciwny. Ale znamy oczywiście argumenty przemawiające za hipotezą alternatywną, sugerującą pogłębianie się zależności między kwestiami światopoglądowymi, aksjologicznymi i wymiarem lewica–prawica. Należą do nich przede wszystkim te przywoływane w piśmiennictwie dotyczącym kartelizacji systemów partyjnych (por. Katz i Mair 1995; Koole 1996; Kitschelt 2000), związane z programową unifikacją i upodobnieniem propozycji programowych partii politycznych w Europie, oraz te podnoszone w literaturze dotyczącej personalizacji współczesnej polityki (por. Mazur 2014).

Odpowiedzi na nasze pytanie badawcze będziemy szukać analizując diachronicznie dane PGSW. Będziemy **porównywać w czasie związki zachodzące między wymiarem lewica–prawica i interesującymi nas zmiennymi wyjaśniającymi**, w poszukiwaniu podobieństw lub różnic. Z uwagi na to, że

kwestionariusze PGSW nie są identyczne (zmieniająca się sytuacja polityczna wymusza dostosowywanie kwestionariusza do nowych okoliczności i wyzwań badawczych), liczba zmiennych, którymi możemy się posłużyć, jest ograniczona. Wystarcza jednak w zupełności do tego, by w systematyczny i metodologicznie poprawny sposób oszacować stabilność (bądź jej brak) ideologicznej, programowej i światopoglądowej „zawartości” wymiaru lewicowo-prawicowego w Polsce.

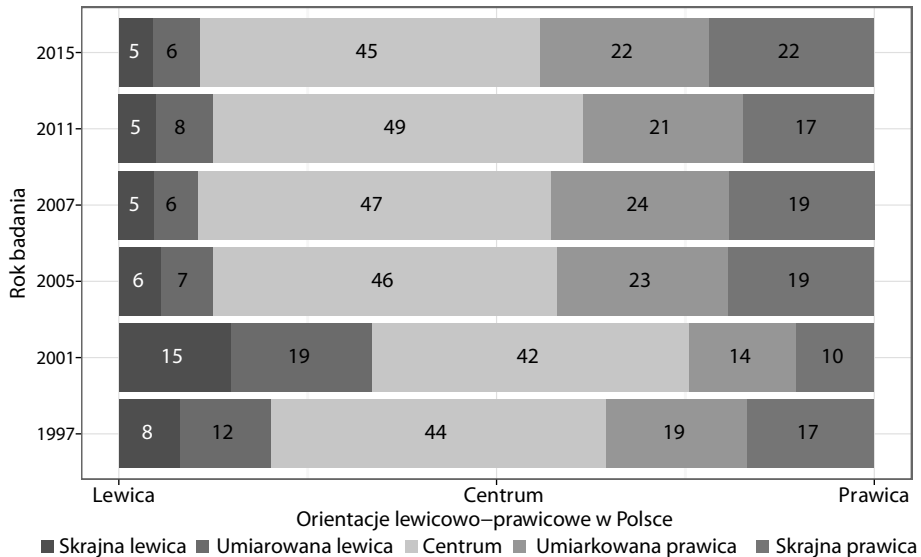
W tym artykule najbardziej interesują nas zmieniające się związki między lewicowością–prawicowością i strukturą społeczną oraz postawami, przekonaniami i preferencjami światopoglądowymi, dotyczącymi gospodarki, spraw społecznych, konkretnych polityk sektorowych (*policies*). Chcemy się dowiedzieć, czy omawiane relacje są względnie stałe w czasie, czy też może zmieniają się wedle jakiegoś określonego wzoru. Schemat naszej analizy zakłada więc badanie wspomnianych wyżej związków: między wymiarem lewica–prawica i zmiennymi opisującymi profile socjodemograficzne respondentów, sprawozdającymi ich preferencje ideologiczne i stosunek do konkretnych polityk sektorowych, a następnie porównywanie ich w czasie.

Przemiany rozmieszczenia partii i elektoratów na skali lewica–prawica

Dane Polskiego Generalnego Studium Wyborczego z lat 1997–2015 potwierdzają tezę, że wiedza o skali lewica–prawica jest szeroko rozpowszechniona w społeczeństwie, a przeważająca część obywateli polskich (83% w najnowszej fali badania) nie ma problemu z określeniem swojej pozycji na niej. Jest to zgodne z ustaleniami wcześniejszych edycji PGSW oraz z wynikami licznych sondaży na poziomie międzynarodowym, przede wszystkim w kontekście europejskim – Europejskiego Studium Wartości, Światowego Sondażu Wartości i Eurobarometru (EVS 2015, WVS 2015; Schmitt i in. 2015).

Natomiast samo rozmieszczenie jednostek na poziomie zagregowanym ewoluje w czasie: zmienia się liczba osób, określających się jako zwolennicy lewicy, prawicy lub centrum. Na wykresie 1 przedstawiliśmy, na podstawie danych z wszystkich fali PGSW w okresie 1997–2015, zróżnicowanie społeczeństwa polskiego w tym zakresie. Dysponując 11-punktową skalą, wykorzystywaną w każdym badaniu, wyróżniliśmy pięć grup: skrajną lewicę i skrajną prawicę (osoby zaznaczające swoją pozycję na dwóch skrajnych punktach przy odpowiednim biegunie skali), umiarkowaną lewicę i prawicę (pozycje na kolejnych dwóch punktach w stronę centrum) oraz osoby o poglądach centrowych (trzy środkowe punkty skali).

Wykres 1. Orientacje lewicowe, centrowe i prawicowe w Polsce (w %)

Źródło: Polskie Generalne Studium Wyborcze 1997-2015. Dane ważone.

Oryginalna skala 0-10 w podgrupach: skrajna lewica (0-1), umiarkowana lewica (2-3), centrum (4-6), umiarkowana prawica (7-8), skrajna prawica (9-10).

Zgodnie z uzyskanymi danymi, możemy postawić hipotezę, że w okresie 2001–2015 mamy do czynienia z konsekwentnym zanikiem lewicowości jako orientacji światopoglądowej. Po poszerzeniu się elektoratu lewicy w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, którego kulminacja przypadła na okres wyborów w 2001 roku, zwieńczonych wysokim zwycięstwem Sojuszu Lewicy Demokratycznej, od połowy kadencji 2001–2005 możemy zaobserwować postępującą marginalizację partii lewicowych i słabnięcie orientacji lewicowych w społeczeństwie, aż do wyborów w 2015 roku, w których po raz pierwszy żadne z konkurujących ugrupowań samookreślających się jako lewica nie uzyskało reprezentacji parlamentarnej. Analogicznie, od roku 2005 następuje renesans prawicy, zarówno w umiarkowanej, jak i radykalnej wersji, z niewielkim spadkiem w okresie wyborów w 2011 roku. W dalszej części zbadamy kwestię, jak dalece ta zmiana jest odzwierciedleniem faktycznych przemian preferencji ideologicznych społeczeństwa polskiego, a więc znajdującym odzwierciedlenie w postawach wobec konkretnych kwestii politycznych, a jak bardzo wyłącznie wyrazem dyskredytacji samego pojęcia lewicy w konsekwencji utraty wiarygodności przez dominującą partię lewicową.

Nieco więcej problemów sprawia Polakom określenie, jakie punkty na skali lewica–prawica zajmują programowo poszczególne partie. Jedną z przyczyn jest

ciągła niestabilność polskiego systemu partyjnego, pojawianie się w nim nowych aktorów, początkowo znanych tylko ograniczonemu, najbardziej zainteresowanemu światem polityki, segmentowi elektoratu. Wpływ na trudność z umiejscowieniem ideologicznym jest też konsekwencją przesunięć ideologicznych partii, polegających na zmianie stanowiska wobec najważniejszych kwestii, determinujących w opinii społecznej lewicowy bądź prawicowy charakter ugrupowań.

W pewnym stopniu wynika to również z pogłębiającego się coraz bardziej, nie tylko zresztą w Polsce, rozmycia ideologicznego partii. Wiele ugrupowań celowo unika precyzyjnego określenia swojego stanowiska wobec konkretnych kwestii politycznych lub pozwala na otwarte współwystępowanie w swoich szeregach frakcji o odrębnych pozycjach politycznych. Dzięki temu możliwe jest, z jednej strony, unikanie wewnątrzpartyjnych podziałów i utraty części partyjnych działaczy, a z drugiej – akceptacja przez szerokie spektrum społeczeństwa o zróżnicowanych poglądach.

Jeżeli przyjrzymy się danym z najnowszej edycji badania z 2015 roku, najmniej problematyczne okazało się umiejscowienie na skali lewica–prawica głównych aktorów polskiego systemu politycznego (tabela 1). Tylko 20% badanych nie miało zdania, gdzie na tej skali sytuuje się Prawo i Sprawiedliwość (PiS), niewiele więcej osób nie potrafiło podać pozycji dla Platformy Obywatelskiej (PO) oraz Zjednoczonej Lewicy (ZL), a w dalszej kolejności Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL). W przypadku ZL korzystaliśmy w pytaniu z pełnej nazwy ugrupowania (SLD + TR + PPS + UP + Zieloni), tak więc wzmianka o Sojuszu Lewicy Demokratycznej, a także poprzez odwołanie do lewicy w nazwie, zniwelowała wpływ nowości ugrupowania. Pozycje ideologiczne wszystkich pozostałych, niedawno utworzonych ugrupowań, przysporzyły badanym znacznie więcej problemów, szczególnie w przypadku partii Razem (49% braków danych). Wiersz tabeli zawierający odchylenia standardowe wskazań pozycji partii można określić jako wskaźnik zróżnicowania społecznych wyobrażeń o pozycji poszczególnych partii. Największe rozbieżności co do pozycji na skali lewica–prawica wystąpiły w przypadku rozmieszczenia partii KORWiN, najmniejsze – Zjednoczonej Lewicy.

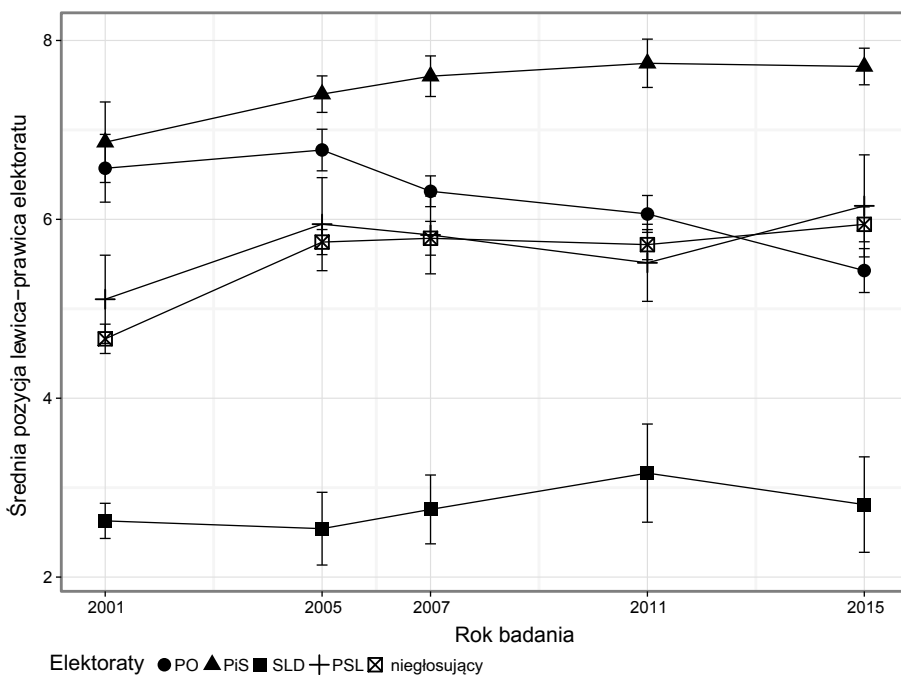
Tabela 1. Rozmieszczenie partii na skali lewica-prawica w percepcji społecznej (2015)

	PiS	PO	Razem	KORWiN	PSL	ZL	K'15	.N	Respondent
Średnia pozycja	7,11	4,82	2,86	5,09	4,12	1,41	5,59	4,82	6,27
Odchylenie standardowe	2,76	2,54	2,44	3,57	2,25	1,83	2,57	2,44	2,50
Odsetek braków danych	20,29	22,10	49,17	41,30	28,42	22,21	39,56	43,21	16,97

Źródło: Polskie Generalne Studium Wyborcze 1997-2015. Dane ważone.

Podobnie jak w przypadku partii, rozbieżności w zakresie lewicowego bądź prawicowego charakteru dotyczą również samych wyborców. Na wykresie 2 przedstawiliśmy średnie wraz z błędami standardowymi pozycje na skali lewica–prawica elektoratów największych polskich ugrupowań, stanowiących filary polskiego systemu partyjnego od 2001 roku. Wyraźnie widać na nim ewolucję całego systemu partyjnego oraz zbliżanie się lub oddalanie od siebie poszczególnych ugrupowań.

Wykres 2. Pozycje elektoratów na skali lewica–prawica w Polsce, 2001–2015

Źródło: Polskie Generalne Studium Wyborcze 2001–2015. Dane ważone.

Dynamikę systemu wyznacza przede wszystkim rywalizacja między dwoma, od wyborów w 2005 roku, największymi ugrupowaniami: PiS i PO. Oba ugrupowania lokują się na prawej stronie sceny politycznej i powstały w 2001 roku, skupiając początkowo elektorat o różnorodnych poglądach, zwłaszcza chrześcijańsko-demokratycznych, konserwatywno-liberalnych i liberalnych. W pierwszych wyborach parlamentarnych w 2001 roku, kiedy zadebiutowały obie partie, ich elektoraty nie różniły się od siebie pod kątem pozycji na skali lewica–prawica w sposób istotny statystycznie. W 2005 roku, po fiasku planowanej koalicji PO–PiS w okresie między wyborami prezydenckimi a parlamentarnymi, partie

zaczęły się od siebie szybko oddalać, co znalazło również wyraz w zwiększającym się dystansie między ich elektoratami. Co interesujące, elektoraty obu ugrupowań przesunęły się na prawo, jednak wyborcy PiS znacznie dalej; dodatkowo, pozycje obu znacznie skryształizowały się, co przejawia się w mniejszych błędach standardowych.

W dalszych falach badania, prowadzonych po kolejnych wyborach parlamentarnych, bardzo wyraźnie widać pogłębiający się rozdział między wyborcami PiS i PO, wywołany dalszym przesuwaniem się PiS w stronę skrajnej prawicy oraz – jeszcze silniejszym – ruchem elektoratu PO na lewo, który od średniej pozycji 6,78 w 2005 roku przechodzi kolejno na 6,31 (2007), 6,06 (2011) i wreszcie 5,43 w 2015 roku. W dalszym ciągu jednak oba elektoraty pozostają usytuowane na prawo od centrum.

Drugim interesującym zjawiskiem jest bardzo wysoka zbieżność pozycji i czasowej dynamiki między elektoratem PSL a niegłosującymi, co świadczyć może o znacznym rozmyciu ideologicznym tej partii. Z kolei Sojusz Lewicy Demokratycznej, występując w rozmaitych koalicjach od 1997 roku, zachowuje zbliżoną średnią pozycję na skali lewica–prawica. Dodatkowo, porównanie rozkładów pozycji jej elektoratu z kolejnych lat wskazuje, że wzrastające błędy standardowe średniej dla tej partii są bardziej efektem spadającej liczebności jej wyborców niż zwiększającego się rozmycia ideologicznego.

Komponent ideologiczny i afiliacyjny orientacji lewicowo-prawicowych

Interpretacja znaczenia pojęć „lewicy” i „prawicy” zmienia się w jednak czasie, co w ujęciu empirycznym wyrażało się będzie w ewolucji powiązania stosunku wobec kwestii politycznych oraz samoidentyfikacją lewicowo-prawicową. Zebrane dane stanowią mocny dowód na rzecz twierdzenia, że co innego oznaczało bycie „lewicowcem” lub „prawicowcem” w Polsce w 1997 roku, a co innego osiemnaście lat później, podczas ostatnich wyborów parlamentarnych w 2015 roku.

Ideologiczne znaczenie obu krańców osi jest zmienne w czasie z kilku powodów. Po pierwsze, zmiana następuje pośród samych kwestii. Na skutek przemian technologicznych, demograficznych, rozwoju nauki lub też zmian sytuacji międzynarodowej, w świecie polityki pojawiają się nowe, dotąd nieobecne dylematy i związane z nimi konflikty, podczas gdy niektóre „stare” kwestie tracą na znaczeniu. W kampanii wyborczej w 2015 roku najsilniej widoczną nową kwestią polityczną, która stała się elementem rywalizacji partyjnej przede wszystkim na linii rząd–opozycja, był, stanowiący jedną z konsekwencji wojny w Syrii, problem przyjęcia uchodźców przez kraje Unii Europejskiej oraz rozbieżne

stanowiska wobec kompetencji władczych instytucji wspólnotowych w tym zakresie.

Przemiany znaczenia osi lewica–prawica mogą być jednak również efektem przemian systemu partyjnego, przede wszystkim utraty wiarygodności i poparcia wyborczego przez dotychczasowych aktorów oraz pojawiania się nowych, przejmujących wyborców poprzedników przy nieco odrębnym programie. W polskim systemie partyjnym momentem przełomowym okazały się wybory w roku 2005, gdy główna partia lewicowa, zwycięzca poprzednich wyborów, straciła w stosunku do nich 29,73 punktów procentowych poparcia, a jej elektorat zdecydował się po części nie uczestniczyć w kolejnych wyborach, a po części został przejęty został przez dwie największe partie prawicowe.

W ramach jednego kraju na pozycje wybierane przez respondentów na skali lewica–prawica wywierają jednak przede wszystkim wpływ przemiany dyskursu partyjnego i katalogu kwestii mających największe znaczenie dla rywalizacji toczącej się w danym okresie czasowym między głównymi aktorami politycznymi. Przemiany przekazu partii względem poszczególnych kwestii politycznych oraz modyfikacje własnych pozycji na skali lewica–prawica wpływają również na poglądy i samoidentyfikacje lewicowo-prawicowe elektoratów.

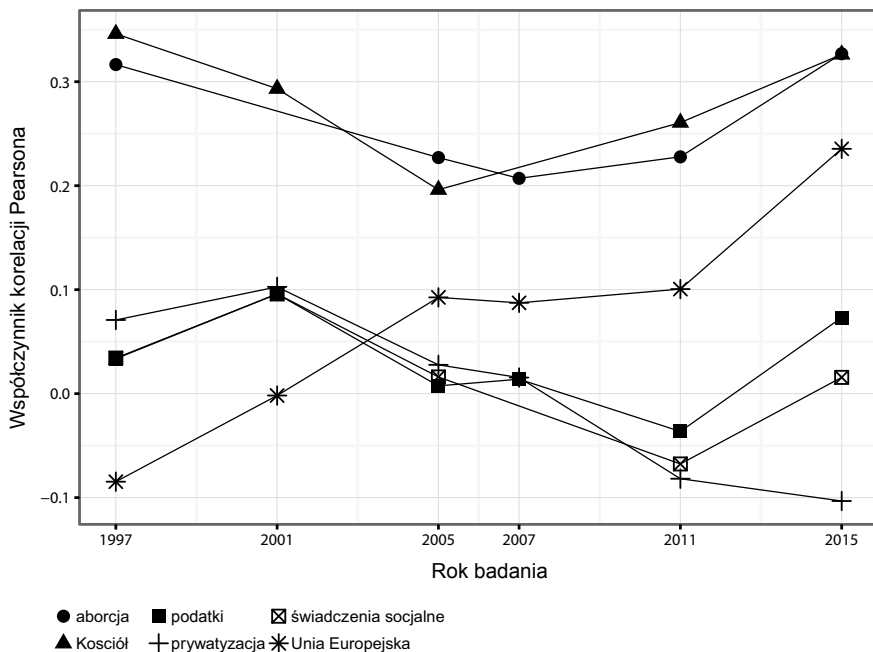
1) Postawy wobec głównych kwestii politycznych

Spośród wykorzystywanych w pytaniach Polskiego Generalnego Studium Wyborczego pytań dotyczących głównych kwestii politycznych wybraliśmy sześć takich, które zadane zostały (z jednym wyjątkiem) we wszystkich edycjach badania. Są to: pytanie o relację między państwem a Kościołem, o dopuszczalność aborcji, preferowaną formę podatku dochodowego, integrację z Unią Europejską oraz stosunek do prywatyzacji (szczegółowe brzmienie pytań przedstawione zostało w aneksie).

Wykres 3 przedstawia zmiany w czasie siły związku stosunku wobec poszczególnych kwestii politycznych a samorozmieszczeniem na skali lewica–prawica, mierzonej współczynnikiem korelacji Pearsona. Dodatkowo korelacje oznaczają, że lewicowe samoidentyfikacje respondentów są pozytywnie powiązane z ich lewicowymi – w ujęciu teoretycznym – poglądami na daną kwestię. Najsilniej związane są kwestie światopoglądowe dotyczące roli Kościoła w życiu publicznym oraz dopuszczalności aborcji. Siła ich powiązania z wymiarem lewica–prawica istotnie zmieniała się w czasie, malejąc od 1997 roku do 2005–2007 roku, a następnie rosnąc w czasie ośmiolecia rządów Platformy Obywatelskiej. Proces ten odzwierciedla nasilenie w debacie publicznej kwestii relacji państwo–Kościół jako podstawy rywalizacji partyjnej – stąd obserwujemy wysoką pozycję podczas rządów AWS–UW i SLD, związaną z dominującym konfliktem światopoglądowym między obozem postkomunistycznym i postsolidarnościowym, spadek w pierwszym okresie konfliktu PO–PiS, ramowanego

wówczas jako konflikt między modernizacją a tradycjonalizmem, czy też między „Polską solidarną” a „Polską liberalną” (zob. Cześniak, Kotnarowski i Żerkowska-Balas 2015), w mniejszym stopniu związany z osią lewica–prawica ze względu na zbliżony rodowód obu ugrupowań i podobne stanowisko w zakresie stosunku do religii katolickiej, a następnie w okresie dwóch ostatnich wyborów (2011, 2015) jego ponowne narastanie, wynikające z włączenia kwestii światopoglądowych (przede wszystkim kwestie konwencji antyprzemocowej, dopuszczalności i refundacji zapłodnienia *in vitro* oraz legalności aborcji) w nasilony spór między tymi partiami.

Wykres 3. Poglądy polityczne a identyfikacje lewicowo-prawicowe, 1997–2015

Źródło: Polskie Generalne Studium Wyborcze 1997–2015. Dane ważone.

Wysoka dynamika wzrostu dotyczy postaw wobec integracji z Unią Europejską. Kwestia ta, niezbyt istotna w dwóch pierwszych wyborach z analizowanego okresu (1997, 2001), szczególnie w czasie wyborów w roku 2015 silnie zaznaczyła swoją obecność, między innymi w odpowiedzi na kryzys migracyjny, przed obliczem którego stanęła Unia Europejska. Zebrane dane wskazują, że wzrosło zarówno znaczenie samej kwestii, jak i jej potencjał dyskryminacyjny wobec elektoratów poszczególnych ugrupowań. Koncyliacyjna postawa rządu, a więc tworzących go PO i PSL, a także ugrupowań lewicowych, wobec kwestii

przyjęcia przez Polskę kwot uchodźców zaproponowanych przez Komisję Europejską, oraz negatywny, czasami ocierający się o ksenofobię stosunek do tego tematu wykazywany przez większość ugrupowań prawicowych (przede wszystkim PiS, KORWiN, Kukiz'15), przyczyniły się również do spolaryzowania postaw wobec obecności uchodźców i migrantów w Polsce. Świadczy o tym też wysoka pozycja nowej w Polskim Generalnym Studium Wyborczym 2015 kwestii, nieobecnej wcześniej z tak wysoką intensywnością w polskim dyskursie politycznym, obejmującej postawę wobec osiedlania się cudzoziemców w Polsce (korelacja Pearsona z identyfikacją lewicowo-prawicową $r=0,18$).

Znacznie słabiej z wymiarem lewica–prawica związane są kwestie ekonomiczne. W zasadzie wszystkie uwzględnione w artykule kwestie okazały się nieistotne lub słabo wpływające na samorozmieszczanie wyborców na tej osi; co więcej, również kierunek tej relacji zmieniał się w czasie. Przykładowo, pozytywny stosunek do prywatyzacji państwowych przedsiębiorstw, progresji podatkowej czy też zwiększania świadczeń socjalnych, w różnych momentach w czasie bardziej związane były z lewym, a w niektórych z prawym biegunem osi (choć w obu przypadkach słabo). To interesujące zjawisko wywołane zostało przez przemiany rywalizacji partyjnej na poziomie elit, poprzez przemianę partyjnych przekazów skierowanych do różnych grup elektoratu. Podczas gdy do 2001 roku kwestie socjalne dominowały w przekazie Sojuszu Lewicy Demokratycznej, w kolejnych wyborach – aż do 2011 roku – były stopniowo przejmowane przez PiS, który skierował swój apel do uboższych i gorzej wykształconych części społeczeństwa, częściowo kosztem swojego dotychczasowego elektoratu (zob. Markowski i Cześnik 2011). Stopniowy zanik znaczenia politycznego SLD również wpłynął na spadek związku między preferencjami ekonomicznymi a identyfikacją prawicowo-lewicową. W ostatnich wyborach z 2015 roku zaobserwowaliśmy ponowną zmianę tej tendencji w przypadku kwestii formy podatku oraz zakresu świadczeń socjalnych.

Podsumowując, badania Polskiego Generalnego Studium Wyborczego jednoznacznie wskazują na to, że dla samookreślenia na skali lewica–prawica w Polsce decydujące są kwestie światopoglądowe, natomiast w dużo mniejszym stopniu wpływają na to różnice ekonomiczne. Natomiast potwierdzona została hipoteza, że kwestie te przestają być jedynymi wyznacznikami tej identyfikacji, przede wszystkim ze względu na wzrost znaczenia wymiaru europejskiego – coraz silniej z identyfikacją prawicową powiązany bywa niechętny stosunek do zacieśniania integracji z Unią Europejską oraz do osiedlania się obcokrajowców w Polsce. Z kolei wpływ kwestii ekonomicznych w tym zakresie jest niewielki i na podstawie dotychczasowego zmiennego trendu trudno jest przewidzieć, jaki kształt przybierze w przyszłości.

Wykorzystany przez nas model regresji (tabela 2), oparty na kwestiach ideologicznych, wyjaśnia jednak niewielki procent wariancji (od kilku do

kilkunastu procent). Świadczyć to może o tym, że pozycje lewicowo-prawicowe wyjaśniane są przez czynniki dodatkowe, nieuwjęte przez nas w modelu (który obejmuje bardzo ograniczony zestaw predyktorów), jak również o tym, że sama koncepcja skali lewica–prawica w społeczeństwie polskim, pomimo jej rozpowszechnienia, nie jest w sposób jednoznaczny rozumiana w odniesieniu do pozycji ideologicznych. Badania międzynarodowe w tym zakresie wskazują również na fakt, że w młodszych demokracjach postrzeganie swojej pozycji na osi lewica–prawica jest słabiej zakorzenione w kwestiach ideologicznych, ze względu na krótszy okres, w którym partie i wyborcy mogli w praktyczny sposób korzystać z tej wiedzy (Dalton i in. 2011: 96–97). Sumarycznie ujmując wpływ zmiennych, na tendencję do określania się mianem lewicowca wpływa przede wszystkim pozytywny stosunek wobec dopuszczalności przerywania ciąży oraz relacji państwo–Kościół i zależność ta jest stabilna w czasie.

Tabela 2. Poglądy polityczne a identyfikacje lewicowo-prawicowe w czasie, 1997–2015 (współczynniki regresji)

Kwestia:	Rok badania PGSW					
	1997	2001	2005	2007	2011	2015
	Standaryzowane współczynniki regresji wielokrotnej (beta)					
Kościół	0,26***	0,28***	0,14***	-	0,19***	0,20***
Aborcja	0,19***	-	0,18***	0,18***	0,14***	0,20***
Integracja	-0,09***	0,01	0,06*	0,07**	0,05*	0,16***
Prywatyzacja	0,06*	0,07*	0,02	0,00	-0,02	-0,06*
Podatki	0,04	0,06*	-0,01	0,00	-0,01	0,05*
Świadczenia socjalne	0,00	0,03	-0,02	-	-0,05	0,02
N	1388	1240	1649	1366	1414	1289
Skoryg. R ²	0,16	0,09	0,07	0,04	0,09	0,18

Istotność statystyczna: * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Źródło: Polskie Generalne Studium Wyborcze 1997–2015. Dane ważone.

Przyczyną takiej rozbieżności może być po pierwsze fakt, że skala ta spłaszcza szerokie spektrum możliwych poglądów do pojedynczego wymiaru. Wśród badaczy zajmujących się tematyką wielowymiarowości sceny politycznej, przede wszystkim w europejsko-amerykańskim kręgu kulturowym, nie ma zgody co do liczby wymiarów najtrafniej ujmujących specyfikę rywalizacji międzypartyjnej. Zasadnicza dyskusja toczy się pomiędzy zwolennikami jednego (lewica–prawica), dwóch (wymiar gospodarczy i społeczno-kulturowy) lub trzech (gospodarka, kwestie społeczno-kulturowe, polityka zagraniczna) wymiarów.

Zwłaszcza że, wbrew pozornemu skomplikowaniu, scena polityczna się coraz bardziej upraszcza. Jak wykazała w swoich badaniach Heather Stoll, przeprowadzając analizę czynnikową na danych z Comparative Manifesto Project dla 18 krajów Europy Zachodniej, faktyczna liczba wymiarów rywalizacji politycznej (a więc uwzględniająca podstawowe dla pozycji partii konflikty) zmniejszyła się z czasem. Podczas gdy w latach pięćdziesiątych toczyła się na średnio trzech wymiarach, to w dziewięćdziesiątych i po roku 2000 na dwóch lub tylko jednym (Stoll 2010: 461).

W Polsce przez niemal cały okres potransformacyjny spektrum propozycji politycznych na płaszczyźnie gospodarczej było istotnie ograniczone. W rezultacie przeważająca część rywalizacji ugrupowań głównego nurtu toczyła się na płaszczyźnie kulturowo-ideologicznej. Największe ugrupowania różnicował przede wszystkim stosunek do kwestii światopoglądowych. Jak wskazywali na podstawie badań porównawczych Herbert Kitschelt, Zdenka Mansfeldova, Radosław Markowski i Gabor Tóka (1999: 73), w Polsce „kategorie lewicy i prawicy odnoszą się przede wszystkim do kwestii społeczno-kulturowych [...]. Społeczno-kulturowe i narodowe linie konfliktu wytwarzają zatem trójpolowy podział polityczny pomiędzy laickim, libertariańskim i prowolnorynkowym obozem liberalnym, równie laickim i libertariańskim obozem postkomunistycznym oraz obozem narodowo-autorytarnym wspierającym mieszaną politykę ekonomiczną”. Istotny statystycznie wpływ kwestii ekonomicznych zaobserwować możemy jedynie w pierwszych dwóch badaniach, poprzedzających wstąpienie Polski do Unii Europejskiej (por. Kolarska-Bobińska red. 2003) oraz w ostatniej edycji badania. Po zawirowaniach w latach 2005–2007 związanych z głębokimi przemianami polskiego systemu partyjnego, znaczenie kwestii społeczno-kulturowych dla rywalizacji partyjnej ponownie wzrasta. W sytuacji niemal ujednoczenia oferty gospodarczej głównych graczy na scenie politycznej nie dziwi fakt, że deklaracje poglądów politycznych w formie identyfikacji lewicowo-prawicowych są słabo skorelowane z wyznawanymi przez respondentów zasadami dotyczącymi organizacji sfery gospodarczej w państwie.

Po drugie, wyborcy mogą również ustalać swoją pozycję na osi lewica–prawica w sposób pośredni, sugerując się nie tyle relacją swoich poglądów do teoretycznie ujmowanej lewicowości i prawicowości, ile pozycją przypisywaną ugrupowaniu, na które głosują. Uwzględnienie łącznie powyższych trzech czynników zgodne jest z dotychczasową refleksją politologiczną, opartą na różnieniu przez Ronalda Ingleharta i Hansa-Dietera Klingemanna (1976) trzech komponentów identyfikacji lewicowo-prawicowej: społecznego, ideologicznego i partyjnego. Dotychczasowe badania wskazują, że identyfikacja lewicowo-prawicowa wyborców w dużym stopniu związana jest z aktualnymi konfliktami politycznymi w dyskursie publicznym (Inglehart i Klingemann 1976; Freire 2006, 2008; de Vries i in. 2013). W tym zakresie pokażemy, w jaki sposób wyborcy

poszczególnych ugrupowań modyfikują swoją pozycję na osi lewica–prawica w zależności od postrzeganej pozycji partii, na którą głosują.

2) Cechy społeczno-demograficzne a orientacje lewicowo-prawicowe

Wpływ struktury społecznej na subiektywne identyfikacje lewicowo-prawicowe respondentów w Polsce okazał się relatywnie słaby we wszystkich prowadzonych po transformacji badaniach, nie tylko PGSW, chociaż w ostatniej edycji 2015 jest najwyższy z dotychczas uzyskanych. Aby oszacować precyzyjnie wpływ zmiennych społeczno-demograficznych jako determinant identyfikacji lewicowo-prawicowych, zbudowaliśmy sześć oddzielnych modeli regresji dla każdego badania z lat 1997–2015, uwzględniając jako zmienne niezależne: wiek, dochód, uczestnictwo w praktykach religijnych, płeć, miejsce zamieszkania oraz wykształcenie.

Tabela 3. Cechy społeczno-demograficzne a identyfikacje lewicowo-prawicowe w czasie, 1997–2015 (współczynniki regresji)

Wiek	Rok badania PGSW					
	1997	2001	2005	2007	2011	2015
	Standaryzowane współczynniki regresji wielokrotnej (beta)					
	-0,03	-0,09**	-0,02	0,05	0,03	0,02
Płeć	-0,01	-0,06	0,03	-0,02	-0,02	-0,08*
Wykształcenie	0,00	0,02	-0,09**	0,03	-0,10**	-0,13***
Dochód	-0,03	0,07**	0,05	-0,02	0,08*	0,02
Miejsce zamieszkania	0,10**	0,07*	0,05	-0,02	0,04	-0,03
Praktyki religijne	0,27***	0,26***	0,24***	0,18***	0,16***	0,28***
N	747	1103	1238	1079	913	893
Skoryg. R ²	0,07	0,07	0,06	0,03	0,04	0,11

Istotność statystyczna: * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Źródło: Polskie Generalne Studium Wyborcze 1997–2015. Dane ważone.

Spśród uwzględnionych przez nas zmiennych, najsilniejszy, a także stały w czasie, wpływ na postrzeganie siebie w kategoriach lewicy–prawicy ma uczestnictwo w praktykach religijnych. Osoby, które uczestniczą w praktykach religijnych co tydzień lub częściej, są w sposób statystycznie istotny bardziej skłonne do wskazywania swojej pozycji na prawej części skali niż osoby, które uczestniczą w takich praktykach rzadko lub wcale. Mniejszą, ale również istotną statystycznie oraz rosnącą w czasie rolę, odgrywa wykształcenie. Osoby

o wyższym poziomie wykształcenia częściej określają się jako zwolennicy lewicy niż osoby, które nie osiągnęły tego statusu. Pozostałe zmienne społeczno-demograficzne nie odgrywają istotnej roli w dłuższej perspektywie czasowej.

3) Identyfikacje zapośredniczone przez zachowania wyborcze

Jak wskazują dane Polskiego Generalnego Studium Wyborczego, wyborcy mają tendencję do uspójniania na skali lewica–prawica pozycji swojej oraz partii, na którą głosują. Oczywiście, w niektórych przypadkach ujednoczenie pozycji z preferowaną partią jest łatwiejsze. Ze względu na koncentrację rywalizacji politycznej po prawej stronie sceny politycznej przez przeważającą większość okresu potransformacyjnego, wyborcy prawicowi mieli zazwyczaj znacznie „bliżej” do uśrednionych pozycji partii startujących w wyborach.

Odległość ideologiczna między wyborcami a partiami może być mierzona w trojaki sposób: jako odległość zobiektywizowana na poziomie elektoratu (czyli jako różnica między pozycją własną respondenta na skali lewica–prawica a uśrednioną pozycją elektoratu partii, na którą głosował) lub na poziomie elit (czyli jako różnica między pozycją własną respondenta a uśrednioną pozycją partii, na którą głosował), oraz jako odległość w znaczeniu subiektywnym, obliczaną jako różnica między pozycją własną respondenta a jego postrzeganiem pozycji partii, na którą głosował, na skali lewica–prawica. W modelu regresji (tabela 4) uwzględniamy wszystkie powyżej opisane zmienne, chcąc zbadać ich indywidualny wpływ na identyfikacje lewicowo–prawicowe. W pomiarze bliskości ideologicznej między partiami i wyborcami wykorzystaliśmy dwa typy pytań z PGSW, obejmujące samoidentyfikację respondenta na skali lewica–prawica oraz bloku pytań o to, gdzie umieściłby na skali lewica–prawica poszczególne partie polityczne.

Odnosząc się do znaczenia zmiennej „subiektywna pozycja l-p partii”, jej wpływ może być postrzegany na dwa sposoby. Po pierwsze, faktycznie wyborcy mogą po prostu głosować na partie, które widzą jako ideologicznie sobie bliskie. Jednak zależność może mieć również charakter odwrotny. Wyborcy mogą mianowicie określać swoją pozycję na osi lewica–prawica w zależności od tego, gdzie sądzą, że sytuuje się partia, na którą głosują.

W tym drugim przypadku opieramy się na amerykańskiej tradycji teoretycznej, zgodnie z którą identyfikacja partyjna może być interpretowana jako „ekran percepcyjny” (Campbell i in. 1960) lub „skrót informacyjny” (Sniderman, Brody i Tetlock 1991; Popkin 1994) pomagający wyborcom w ustaleniu ich poglądów na poszczególne kwestie polityczne. Identyfikacja partyjna funkcjonuje zatem jako heurystyka umożliwiająca wyborcom usytuowanie się na osi lewica–prawica zgodnie ze wskazówkami popieranej przez nich partii. Innymi słowy, na to, jak wyborca postrzega swoje umiejscowienie po lewej lub prawej stronie skali, wpływa jego wiedza na temat pozycji preferowanej przezeń partii na tym spektrum.

Dane Polskiego Generalnego Studium Wyborczego, z których korzystamy, nie mają niestety charakteru panelowego, na podstawie którego moglibyśmy udowodnić kierunek tej zależności i jej zmienność w czasie. Opieramy się jednak na rezultatach międzynarodowych badań nad wpływem identyfikacji partyjnej oraz decyzji wyborczej na postrzeganie własnej pozycji na skalach ideologicznych przez wyborców (Inglehart i Klingemann 1976; Klingemann 1977; Goren i in. 2009; de Vries i in. 2013), w tym takich, w których preferencje partyjne zostały wykorzystane jako predyktor pozycji wyborcy na skali lewica-prawica (Butler i Stokes 1969; Arian i Shamir 1983; Huber 1989, Freire 2006; Dalton i in. 2011; Geser 2012). Wyniki badań poświęconych wskazówkom udzielanym wyborcom przez partie (*party cues*) sugerują, że pozycje zajmowane przez partie na skali lewica–prawica w danym systemie politycznym wywierają ogromny wpływ na postrzeganie własnej pozycji na tej skali przez wyborców, a wręcz, że „skala lewica–prawica reprezentuje dla elektoratu wyłącznie przestrzeń partyjną, nie zaś przestrzeń ideologiczną” (Arian i Shamir 1983: 156).

Nie odrzucamy jednak możliwości, że na preferencje partyjne ma wpływ orientacja lewicowo-prawicowa sama w sobie, w taki sposób, że wyborcy wybierają partie zgodne z ich preferencjami ideologicznymi. W istocie uważamy za wysoce prawdopodobne, że powiązanie między tymi czynnikami ma charakter sprzężenia zwrotnego. Jednak ponieważ celem niniejszej pracy jest identyfikacja determinant orientacji lewicowo-prawicowej i ich przemian w czasie, istotne jest włączenie zachowań wyborczych jako zmiennej niezależnej do naszych modeli. Możemy, dzięki temu, ustalić, jak silny jest związek między samousytuowaniem wyborców na osi lewica–prawica a postrzeganiem pozycji partii, na którą głosowali, oraz jak zmieniła się ta relacja w czasie, gdy polski system partyjny zaczął się konsolidować, a zachowania polityczne jego głównych aktorów stały się bardziej przewidywalne. Co więcej, chcemy upewnić się, do jakiego stopnia preferencje partyjne wywierają wpływ na samousytuowanie na skali lewica–prawica przy jednoczesnej kontroli pozostałych czynników, takich jak status społeczno-ekonomiczny czy kwestie ideologiczne. Jeżeli ustalimy, że postrzeganie pozycji partii nie ma znaczenia dla samousytuowania na osi lewica–prawica przy kontroli czynników społeczno-demograficznych i ideologicznych, będzie oznaczało to, że orientacje lewicowo-prawicowe zakorzenione są w strukturach społecznych i ideologicznych schematach myślowych, ale tylko luźno powiązane z wyborem partii.

Z naszych analiz wynika, że preferencje partyjne mają dużo większy wpływ na identyfikację prawicowo-lewicową wyborców niż ich własne poglądy społeczne i ekonomiczne. Świadczą o tym trzy zaobserwowane przez nas tendencje. Po pierwsze, sumaryczny wpływ różnic ideologicznych i różnic wynikających ze stratyfikacji społecznej wyjaśnia niewielki procent zróżnicowania na skali lewica–prawica. Po drugie, zachowania wyborcze są w sposób silny i znaczący

związane z identyfikacjami lewicowo-prawicowymi. Po trzecie, percepcja usytuowania partii na skali lewica–prawica ma znaczący wpływ na identyfikację respondenta na tej skali. Należy jednak zauważyć, że w stosunku do pierwszych dwóch edycji badania nastąpił spadek odsetka wariancji wyjaśnionej przez preferencje wyborcze.

Tabela 4. Zachowania wyborcze a identyfikacje lewicowo-prawicowe w czasie, 1997–2015 (współczynniki regresji)

	Rok badania PGSW					
	1997	2001	2005	2007	2011	2015
	Standaryzowane współczynniki regresji wielokrotnej (beta)					
Średnia pozycja l-p partii	-0,06	0,09	-0,15	-0,27	-0,18**	0,35*
Średnia pozycja l-p elektoratu	0,33*	0,11	0,38***	0,48***	0,35***	-0,14***
Subiektywna pozycja l-p partii	0,54***	0,59***	0,50***	0,53***	0,55***	0,53***
N	969	842	977	1071	891	912
Skoryg. R ²	0,61	0,58	0,47	0,47	0,44	0,48

Istotność statystyczna: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

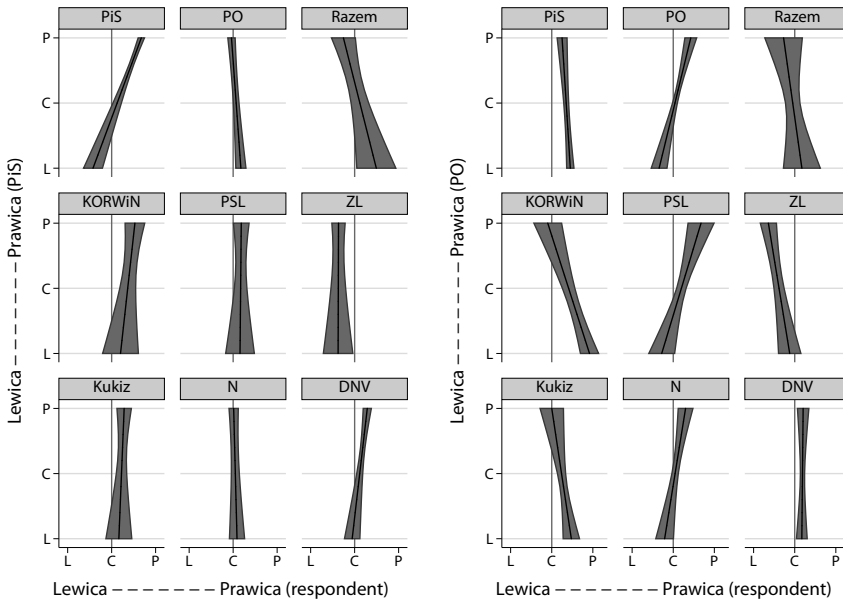
Źródło: Polskie Generalne Studium Wyborcze 1997–2015. Dane ważone.

Innymi słowy, to, czy ludzie postrzegają siebie jako prawicowców lub lewicowców, jest silnie powiązane z tym, czy partia, na którą głosują, jest postrzegana jako prawicowa lub lewicowa. Przede wszystkim mamy tu na myśli postrzeganie w rozumieniu subiektywnym, czyli to, gdzie konkretna jednostka umiejscawia siebie, a gdzie partię, na którą głosowała, na skali lewica–prawica. Jak się okazuje, polskich wyborców charakteryzuje silna i stabilna tendencja do zbliżania obu pozycji. Bardziej zmienne w czasie i słabsze, choć nadal istotne statystycznie, zależności występują między pozycją wyborcy a średnią pozycją elektoratu partii, na którą głosował, a także, tylko w ostatnich dwóch badaniach, między pozycją wyborcy a zobiektywizowaną pozycją partii, na którą głosował, mierzona poprzez uśrednione wskazania pozycji tej partii przez wszystkich respondentów.

Szczegółowe analizy potwierdzają ściśle powiązanie postrzegania własnej pozycji wyborcy na skali lewica–prawica z pozycją partii, na którą głosował w ostatnich wyborach parlamentarnych. Przykładowo, w wyborach z 2015 roku, im bardziej wyborca PiS uważa, że PiS jest partią skrajnie prawicową, tym bliżej prawego krańca skali sam się lokuje. Z kolei w przypadku wyborców PO im bardziej ich zdaniem PiS jest prawicowy, tym mniej prawdopodobne jest, że będą sami uważali się za prawicowych. Podobnie, im bardziej PO lokowana jest przez wyborcę PO na lewej stronie skali, tym większe prawdopodobieństwo, że

również sam się tam widzi, natomiast występuje negatywny związek pomiędzy postrzeganiem miejsca Platformy a samorozmieszczeniem wyborców PiS na tej skali. Szczegółowo, zależności te są zilustrowane na wykresie 4 dla wyborców PiS i PO w wyborach parlamentarnych z 2015 roku.

Wykres 4. Samorozmieszczenie elektoratów PiS i PO na skali lewica-prawica a postrzeganie pozycji partii politycznych na tej skali w wyborach 2015 roku

Źródło: Polskie Generalne Studium Wyborcze 2015.

Sumaryczny model regresji, obejmujący wpływ na orientacje prawicowo-lewicowe postaw wobec istotnych kwestii politycznych, a także znaczenie wybranych zmiennych struktury społeczno-demograficznej oraz zachowań wyborczych respondentów, przedstawiony został w tabeli 5. Model dobrze wyjaśnia zachowania wyborcze: skorygowane R^2 jest wysokie (waha się w przedziale 0,47–0,62) w całym analizowanym przedziale czasu.

Najsilniejszy i stabilny w czasie wpływ wywiera postrzegana pozycja na skali lewica–prawica partii, na którą respondent głosował, a w drugiej kolejności – średnia pozycja elektoratu tej partii. Ze względu na włączenie do modelu zmiennych obejmujących percepcję (subiektywną i zobiektywizowaną) pozycji preferowanej partii politycznej na skali lewica–prawica, a także uśrednionej pozycji elektoratów, znacznie zmniejszył się wpływ pozostałych czynników. Spośród postaw wobec ważnych kwestii politycznych najbardziej istotny i trwały

wpływ wywiera stosunek wobec dopuszczalności aborcji, relacji państwo–Kościół oraz integracji europejskiej. Spośród zmiennych społeczno-demograficznych najsilniejszy pozostaje wpływ częstości praktyk religijnych.

Tabela 5. Poglądy polityczne, cechy społeczno-demograficzne oraz zachowania wyborcze a identyfikacje lewicowo-prawicowe w czasie, 1997-2015 (współczynniki regresji)

Kwestia	Rok badania PGSW					
	1997	2001	2005	2007	2011	2015
	Standaryzowane współczynniki regresji wielokrotnej (beta)					
Poglądy polityczne						
Aborcja	0,11**	--	0,07*	0,08*	0,08*	0,05
Kościół	0,12**	0,12***	0,05	--	0,04	0,08*
Integracja	-0,07*	0,01	0,11***	0,02	0,03	0,11**
Prywatyzacja	0,02	0,03	0,12***	-0,01	0,03	0,01
Podatki	-0,02	-0,01	-0,03	0,08**	0,05	0,04
Świadczenia socjalne	0,09*	0,06	-0,01	--	0,00	-0,01
Cechy społeczno-demograficzne						
Wiek	-0,02	-0,08**	0,06	-0,01	-0,06	0,01
Płeć	-0,03	-0,05*	0,07*	0,03	-0,01	-0,07*
Wykształcenie	0,01	0,01	-0,06	-0,05	-0,11**	0,00
Dochód	-0,05	0,04	0,01	0,03	0,09**	0,04
Miejsce zamieszkania	0,01	0,06*	0,00	-0,04	0,02	0,00
Praktyki religijne	0,02	0,08**	0,02	0,05	0,12**	0,10**
Zachowania wyborcze						
Średnia pozycja l-p partii	-0,7*	-0,49	-0,15	0,01	-0,20*	-0,11
Średnia pozycja l-p elektoratu	0,90**	0,60	0,32*	0,22	0,31**	0,25*
Subiektywna pozycja l-p partii	0,47***	0,56***	0,51***	0,49***	0,51***	0,49***
N	356	618	595	651	465	554
Skoryg. R ²	0,62	0,56	0,52	0,47	0,48	0,53

Istotność statystyczna: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Źródło: Polskie Generalne Studium Wyborcze 1997–2015. Dane ważone.

Dodatkowo, z tego samego powodu występujące w modelu istotne zależności w zakresie postaw wobec kwestii oraz cech społeczno-demograficznych wychwytyują te elementy zróżnicowania politycznego, które nie zostały ujęte w dotychczasową rywalizację partyjną. Zdajemy sobie jednak sprawę, że różnice między modelami po części mogą wynikać z faktu, że – ze względu na włączenie zmiennych dotyczących zachowań wyborczych respondenta – wykluczone zostały przypadki niegłosujących, którzy charakteryzują się przeciętnie niższą wiedzą polityczną i niższą spójnością poglądów politycznych.

Zakończenie

Podsumowując dotychczasowe analizy uznajemy, że skala lewica–prawica nadal stanowi użyteczne narzędzie analizy polskiej sceny politycznej, przede wszystkim ze względu na jej rozpowszechnienie. Polscy wyborcy z łatwością rozpoznają swoją pozycję w wybranym punkcie skali, nie mają także większych problemów, aby umieścić na niej głównych aktorów polskiej sceny politycznej (choć pojawiają się wątpliwości co do usytuowania nowych partii).

Moc skali, pozwalająca na rozróżnienie elektoratów poszczególnych ugrupowań, jest – w oczywisty sposób – silnie zależna od faktycznie istniejących różnic między partiami, stąd też w momentach zmniejszania polaryzacji systemu partyjnego będzie naturalnie spadać. Taka sytuacja zaistniała w Polsce w okolicach wyborów z 2005 roku, kiedy – po znacznym spadku relewancji politycznej kończącym rządy Sojuszu Lewicy Demokratycznej – dwie dominujące partie polityczne okazały się bardzo zbliżone programowo. Z czasem jednak ich program oraz ich elektoraty zaczęły się coraz bardziej od siebie oddalać i moc dyskryminacyjna skali lewica–prawica przy rozpatrywaniu pozycji elektoratów ponownie wzrosła. Nie widać również na horyzoncie alternatywnej heurystyki, która w lepszy sposób różnicowałaby elektoraty. Być może w przyszłości rolę zastępującą lub uzupełniającą może przejąć skala związana z kwestiami europejskimi i, w mniejszym stopniu, ekonomicznymi.

Na razie jednak związek skali lewica–prawica z poglądami w zakresie badanych przez nas kwestii szczegółowych nie jest wysoki, chociaż siła tego powiązania po 2007 roku wzrasta. Sumaryczny wpływ kwestii społeczno-kulturowych, ekonomicznych, jak i nowych, coraz istotniejszych dla rywalizacji politycznej kwestii związany z integracją europejską, polityką zagraniczną i otwartością kulturową, wyjaśnia od kilku do kilkunastu procent wariancji. Cechy społeczno-demograficzne respondentów, obejmujące: wiek, dochód, częstość praktyk religijnych, płeć, miejsce zamieszkania oraz wykształcenie, odgrywają jeszcze mniejszą rolę w tym zakresie. Jedynymi istotnymi czynnikami funkcjonującymi względnie trwale w czasie są: częstość praktyk religijnych oraz, w znacznie mniejszym stopniu, wykształcenie.

Nadal jednak ważnym czynnikiem decydującym o położeniu na skali lewica–prawica pozostają preferencje wyborcze. Świadczy o tym fakt, że pozycja na niej wyborców jest zdecydowanie mocniej związana z postrzeganą przez nich pozycją partii, na którą głosowali w ostatnich wyborach, niż z ich poglądami na kwestie polityczne oraz cechami społeczno-demograficznymi. Chociaż trudno jednoznacznie wyrokować o kierunku tej relacji i przemianach tego kierunku w czasie na podstawie badań przekrojowych, jakich dostarczają Polskie Generalne Studia Wyborcze 1997–2015, zaobserwowany, stały w czasie silny związek identyfikacji lewicowo-prawicowych respondentów zarówno z ich subiektywnymi percepcjami pozycji partii, jak i ich zobiektywizowanym położeniem, mierzonym średnią pozycją elektoratu, wskazuje na obustronną zależność.

Literatura

- Arian, Asher i Michal Shamir. 1983. *The Primarily Political Functions of the Left–Right Continuum*. „Comparative Politics” 15 2: 139–158.
- Bakker, Ryan, Erica Edwards, Liesbet Hooghe, Seth Jolly, Jelle Koedam, Filip Kostelka i Gary Marks. 2015. *1999–2014 Chapel Hill Expert Survey Trend File*. Chesda. Eu. Chapel Hill.
- Bobbio, Norberto. 1996. *Left and Right: the Significance of a Political Distinction*. Cambridge: Polity Press.
- Butler, David i Donald Stokes. 1969. *Political Change in Britain*. New York: St. Martin’s.
- Campbell, Angus, Philip Converse, Warren Miller i Donald Stokes. 1960. *The American Voter*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cześniak, Mikołaj, Michał Kotnarowski i Marta Żerkowska-Balas. 2015. New dimension of political competition: Liberal vs Solidary Poland. Referat przedstawiony na ECPR Joints Sessions, Warszawa 29.03–2.04.2015.
- Dalton, Russel, Davis Farrell i Ian MacAllister 2011. *Political Parties & Democratic Linkage. How Parties Organize Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- EVS 2015. European Values Study Longitudinal Data File 1981–2008 EVS 1981–2008. GESIS Data Archive, Cologne. ZA4804 Data file Version 3.0.0.
- Freire, Andre. 2006. *Bringing Social Identities Back In: The Social Anchors of Left–Right Orientation in Western Europe*. „International Political Science Review” 27: 359–378.
- Freire, Andre. 2008. *Party Polarization and Citizens’ Left–Right Orientations*. „Party Politics” 14 2: 189–209.
- Geser, Hans 2012. *Self-guided and Party-guided Ideological Orientations*. http://geser.net/par/ges_19.pdf [dostęp 2016.09.26].
- Goren, Paul, Christopher M. Federico i Miki Caul Kittilson. 2009. *Source Cues, Partisan Identities, and Political Value Expression*. „American Journal of Political Science” 53 4: 805–820.

- 122 AGNIESZKA KWIATKOWSKA, MIKOŁAJ CZEŚNIK, MARTA ŻERKOWSKA-BALAS, BEN STANLEY
- Grabowska, Mirosława i Tadeusz Szawiel. 2001. *Budowanie demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce*. Warszawa: WN PWN.
- Grabowska, Mirosława. 2005. *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Hooghe, Lisbet, Gary Marks i Carole J. Wilson 2002. *Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration?* „Comparative Political Studies” 35 8: 965–989.
- Huber, John. 1989. *Values and Partisanship in Left–Right Orientations: Measuring Ideology*. „European Journal of Political Research” 17: 599–621.
- Inglehart, Ronald i Hans-Dieter Klingemann. 1976. *Party Identification, Ideological Preference and the Left–Right Dimension among Western Mass Publics*. W: I. Budge, I. Crewe i D. Farlie (red.). *Party Identification and Beyond*. London: John Wiley.
- Jahn, Detlef. 2010. *Conceptualizing Left and Right in Comparative Politics: Towards a Deductive Approach*. „Party Politics” 17 6: 745–765.
- Katz, Richard S. i Peter Mair. 1995. *Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party*. „Party Politics” 1 1: 5–28.
- Kitschelt, Herbert. 1992. *The Formation of Party Systems in East Central Europe*. „Politics and Society” 20: 7–50.
- Kitschelt, Herbert, Zdenka Mansfeldova, Radosław Markowski i Gabor Tóka. 1999. *Post-Communist Party Systems, Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kitschelt, Herbert. 2000. *Citizens, Politicians, and Party Cartelization: Political Representation and State Failure in Post-Industrial Democracies*. „European Journal of Political Research” 37 2: 149–179.
- Klingemann, Hans-Dieter. 1979. *Measuring Ideological Conceptualizations*. W: S.H. Barnes i M. Kaase (red.). *Political Action*. Beverly Hills: Sage.
- Kolarska-Bobińska, Lena (red.). 2003. *Przed referendum europejskim: absencja, sprzeciw, poparcie*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Koole, Ruud. 1996. *Cadre, Catch-all or Cartel? – A comment on the notion of the cartel party*. „Party Politics” 2: 507–527.
- Markowski, Radosław (red.). 1997. *Wybory parlamentarne 1997. System partyjny, postawy polityczne, zachowania wyborcze*. Warszawa: Ośrodek Wydawniczo-Poligraficzny SIMP.
- Markowski, Radosław i Mikołaj Cześnik. 2002. *Polski system partyjny: dekada zmian instytucjonalnych i ich konsekwencje*. W: R. Markowski (red.), *System partyjny i zachowania wyborcze. Dekada polskich doświadczeń*. Warszawa: ISP PAN i Fundacja im. F. Eberta, s. 17–47.
- Markowski, Radosław i Mikołaj Cześnik 2011. *Wybory parlamentarne 2007 roku – ciągly zamęt czy utrwalenie nowego rozłamu?* „Studia Polityczne” 27: 109–128.
- Marks, Gary, Lisbeth Hooghe, Moira Nelson i Erica Edwards. 2006. *Party Competition and European Integration in East and West. Different Structure, Same Causality*. „Comparative Political Studies” 39: 155–175.

- Mazur, Marek. 2014. *Polityka z twarzą. Personalizacja parlamentarnych kampanii wyborczych w Polsce w latach 1993–2011*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Pankowski, Krzysztof. 1997. *Lewicowość–prawicowość: deklaracje polityczne Polaków 1990–1997*. W: L. Kolarska-Bobińska i R. Markowski (red.). *Prognozy i wybory – polska demokracja '95*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Popkin, Samuel L. 1994. *The Reasoning Voter: Communication and Persuasion in presidential campaigns*. Chicago: University of Chicago Press.
- Raciborski, Jacek. 2003. *Wybory i wyborcy*. W: J. J. Wiatr, J. Raciborski, J. Bartkowski, B. Frątczak-Rudnicka i Jarosław Kiliński. *Demokracja polska 1989–2003*. Warszawa: Scholar.
- Schmitt, Hermann, Sara Hobolt, Sebastian Popa i Eftichia Teperoglou. 2015. *European Parliament Election Study 2014, Voter Study, First Post-Election Survey*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA5160 Data file Version 3.0.0.
- Słomczyński, Kazimierz M. 1995. *Typologia Międzynarodowych Badań Porównawczych*. „Studia Socjologiczne” 138–139 3–4: 23–40.
- Sniderman, Paul M., Richard A. Brody i Philip E. Tetlock 1993. *Reasoning and Choice: Explorations in Political Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stoll, Heather. 2010. *Elite Level Conflict Salience and Dimensionality in Western Europe: Concepts and Empirical Findings*. „West European Politics” 33 3: 445–473.
- Szawiel, Tadeusz 1999. *Zróżnicowanie lewicowo-prawicowe i jego korelaty*. W: R. Markowski (red.). *Wybory parlamentarne 1997. System partyjny, postawy polityczne, zachowania wyborcze*. Warszawa: Ośrodek Wydawniczo-Poligraficzny SIMP.
- Szawiel, Tadeusz. 2001. *Podział lewica-prawica w polityce oraz w szerszym kontekście kulturowym*. W: M. Grabowska i T. Szawiel (red.). *Budowanie demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce*. Warszawa: WN PWN.
- Szawiel, Tadeusz. 2002. *Podział na lewicę i prawicę w Polsce po 1989 roku – jego sens i trwałość*. W: R. Markowski (red.). *System partyjny i zachowania wyborcze. Dekada polskich doświadczeń*. Warszawa: ISP PAN.
- Szawiel, Tadeusz. 2012. *Sens autoidentyfikacji lewicowo-prawicowych w Polsce w świetle badania IS UW 2012*. W: *Metoda i znaczenie. Problematyka rozumienia w badaniach sondażowych*. „Opinie i diagnozy” 23. Warszawa: CBOS.
- de Vries, Caterine, Armen Hakhverdian i B. Lancee 2013. *The Dynamics of Voters' Left/Right Identification: The Role of Economic and Cultural Attitudes*. „Political Science Research and Methods” 1 2: 223–238.
- WVS 2015. World Value Survey 1981–2014 official aggregate v.20150418, 2015. World Values Survey Association www.worldvaluessurvey.org. Aggregate File Producer: JDSsystems, Madrid.
- Żerkowska-Balas, Marta i Mikołaj Cześnik. 2011. *Głosowanie jako nawyk w nowych demokracjach – przykład Polski*. „Studia Socjologiczne” 2 201: 109–122.

The Ideological Essence of the Left–Right Dimension in Poland in the Years 1997–2015

Summary

During the first quarter-century of post-communism, the left-right dimension has had an important, albeit rather idiosyncratic, influence on Polish politics. It has structured political discourse, defined the parameters of electoral behaviour, and been referenced by parties in the creation of their political programmes and electoral campaigns. However, this dimension has not remained stable; on the contrary, since 1989 it has undergone interesting transformations and its meaning has changed. The purpose of this article is to analyse the ideological, economic, social, and political ‘content’ of the left-right divide in Poland in diachronic perspective. We also focus on the main correlates of left and right, and analyse the relationship between the left, the right, and other important social and political variables, such as voting behaviour, attitudes to key political issues, and social structure. To conduct these analyses, we drew on data from the Polish National Election Study, which spans the years 1997 to 2015. We find that the left-right divide is still a key element of electoral politics in Poland but that its meaning is slowly evolving.

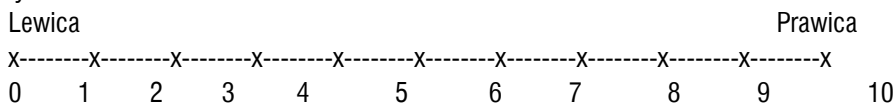
Key word: left-right orientations; voting behaviour; party ideal points; political issues; party cues.

ANEKS.

Treść pytań z badań PGSW 1997–2015 wykorzystanych w artykule

Pytania o kwestie szczegółowe ze wszystkich edycji badania zostały przekształcone do skali 0–10. Numeryczne odpowiedniki odpowiedzi w pytaniu o prywatyzację zostały odwrócone, żeby zachować spójność między odpowiedziami.

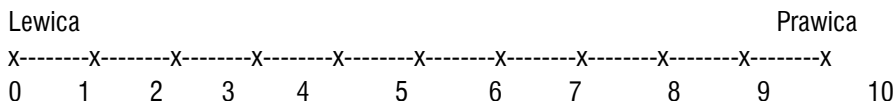
P8 (2011-C14). W polityce mówi się czasem o lewicy i prawicy. Gdzie umieścić(a)by Pan (i) na skali od 0 do 10, na której 0 oznacza lewicę, a 10 prawicę, następujące partie polityczne?

- 95. (nie czytać) nie słyszał(a) o lewicy-prawicy
- 96. (nie czytać) nie słyszał(a) o tej partii
- 97. (nie czytać) odmowa odpowiedzi
- 98. (nie czytać) nie wiem, trudno powiedzieć
- 99. brak danych

- A. Prawo i Sprawiedliwość (PiS)
- B. Platforma Obywatelska RP (PO)
- C. Partia Razem
- D. KORWiN
- E. Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL)
- F. Zjednoczona Lewica SLD+TR+PPS+UP+Zieloni
- G. Kukiz'15
- H. .Nowoczesna

P9. (2011-C15). A gdzie umieścić(a)by Pan (i) swoje poglądy na tej skali?

- 95. (nie czytać) nie słyszał(a) o lewicy-prawicy
- 97. (nie czytać) odmowa odpowiedzi
- 98. (nie czytać) nie wiem, trudno powiedzieć
- 99. brak danych

11. W odniesieniu do każdej kwestii politycznej istnieją różne rozwiązania. Na kolejnych skalach zaprezentujemy najbardziej skrajne stanowiska w wybranych kwestiach. Proszę je uważnie przeczytać i powiedzieć, gdzie umieścić(a)by Pan(i) swoje poglądy? Prosimy przy odpowiedzi korzystać z 7-stopniowej skali, gdzie:

1 – oznacza całkowitą zgodę z twierdzeniem, umieszczonym po lewej stronie karty, a 7 – z twierdzeniem po prawej, 4 – iż Pana(i) poglądy leżą gdzieś pośrodku obydwu twierdzeń, zaś pozostałe stopnie (punkty na skali) wyrażają różny zakres zgody.

ANKIETER: Proszę pokazać respondentowi ekran (kolejno skale od 1 do 7 z opisanymi krańcami jak w A – H, każdorazowo zapisać pozycję wskazaną przez respondenta).

X-----X-----X-----X-----X-----X-----X
 1   2   3   4   5   6   7

97) (nie czytać) trudno powiedzieć

A. 1) Kościół powinien być od państwa całkowicie oddzielony i nie powinien zajmować się polityką

...

7) Kościół powinien mieć znaczny wpływ na sprawy państwa i jego politykę

97) (nie czytać) trudno powiedzieć

B. 1) Im większy dochód ktoś uzyskuje, tym większy jego procent powinien wpłacać w formie podatku

...

7) Każdy powinien płacić w formie podatku taki sam procent od swoich dochodów

97) (nie czytać) trudno powiedzieć

C. 1) Nasza polityka zagraniczna powinna polegać na jak najściślejszej współpracy z Unią Europejską i podporządkowaniu się regułom w niej obowiązującym

...

7) Nasza polityka zagraniczna powinna przede wszystkim bronić naszej politycznej i gospodarczej niezależności, nawet za cenę wystąpienia z Unii Europejskiej

97) (nie czytać) trudno powiedzieć

D. 1) Władze powinny zachęcać do osiedlania się w Polsce obywateli innych państw, którzy mają na to ochotę

...

7) Władzę powinny przeciwdziałać osiedlaniu się w Polsce cudzoziemców

97) *(nie czytać) trudno powiedzieć*

E. 1) Państwo powinno zapewniać obywatelom możliwie pełny zakres świadczeń społecznych (ochrona zdrowia, pomoc społeczna, kształcenie, itp.)

...

7) Obywatele sami powinni dbać o zapewnienie sobie ochrony zdrowia, samopomoc, kształcenie dzieci, itp.

97) *(nie czytać) trudno powiedzieć*

F. 1) Należy sprywatyzować wszystkie przedsiębiorstwa państwowe

...

7) Znaczna liczba przedsiębiorstw powinna pozostać własnością państwową

97) *(nie czytać) trudno powiedzieć*

G. 1) Kobieta – jeśli tak zadecyduje – powinna mieć prawo do aborcji w każdej sytuacji

...

7) Kobieta – niezależnie od swej sytuacji społecznej czy zdrowotnej – nie powinna mieć prawa do aborcji

97) *(nie czytać) trudno powiedzieć*

12. Porozmawiajmy raz jeszcze o niektórych spośród kwestii wspomnianych uprzednio, tym razem w odniesieniu do poszczególnych partii politycznych.

Proszę posługiwać się tą samą skalą odpowiedzi, którą stosowaliśmy w poprzednim pytaniu. Czy w kwestii – ROLI KOŚCIOŁA W PAŃSTWIE – **PiS** zajmuje, Pana(i) zdaniem, stanowisko bardziej zbliżone do wyrażonego w punkcie 1 czy 7, czy też jest ono ułożone gdzieś pomiędzy 1 a 7 – gdzie, w jakim miejscu?

ANKIETER: Proszę pokazać respondentowi ekran (skalę od 1 do 7 z opisanymi krańcami).

ANKIETER: Po zakodowaniu odpowiedzi na temat A – KOŚCIOŁA, przechodzimy – kolejno – do pytań odnośnie: PODATKÓW (B) i POLITYKI POLSKI WOBEC UNII EUROPEJSKIEJ (C)

13. A teraz porozmawiajmy o stanowisku **Platformy Obywatelskiej (PO)** w tych samych kwestiach. Zaczynamy od PUBLICZNEJ ROLI KOŚCIOŁA, czy Pana(i) zdaniem, stanowisko **PO** jest bardziej zbliżone do wyrażonego w punkcie 1 czy 7, czy też jest ono ułożone gdzieś pomiędzy 1 a 7 – gdzie, w jakim miejscu?

ANKIETER: Proszę pokazać respondentowi ekran (skalę od 1 do 7 z opisanymi krańcami).

ANKIETER: Po zakodowaniu odpowiedzi na temat A – KOŚCIOŁA, przechodzimy – kolejno – do pytań odnośnie: PODATKÓW (B) i POLITYKI POLSKI WOBEC UNII EUROPEJSKIEJ (C)

I4. A teraz porozmawiajmy o stanowisku **Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL)** w tych samych kwestiach. Zaczynamy od PUBLICZNEJ ROLI KOŚCIOŁA, czy Pana(i) zdaniem, stanowisko **PSL** jest bardziej zbliżone do wyrażonego w punkcie 1 czy 7, czy też jest ono ulokowane gdzieś pomiędzy 1 a 7 – gdzie, w jakim miejscu?

ANKIETER: Proszę pokazać respondentowi ekran (skalę od 1 do 7 z opisanymi krańcami).

ANKIETER: Po zakodowaniu odpowiedzi na temat A – KOŚCIOŁA, przechodzimy – kolejno – do pytań odnośnie: PODATKÓW (B) i POLITYKI POLSKI WOBEC UNII EUROPEJSKIEJ (C)

I5. A teraz porozmawiajmy o stanowisku **Zjednoczonej Lewicy (ZLEW)** w tych samych kwestiach. Zaczynamy od PUBLICZNEJ ROLI KOŚCIOŁA, czy Pana(i) zdaniem, stanowisko **ZLEW** jest bardziej zbliżone do wyrażonego w punkcie 1 czy 7, czy też jest ono ulokowane gdzieś pomiędzy 1 a 7 – gdzie, w jakim miejscu?

ANKIETER: Proszę pokazać respondentowi ekran (skalę od 1 do 7 z opisanymi krańcami).

ANKIETER: Po zakodowaniu odpowiedzi na temat A – KOŚCIOŁA, przechodzimy – kolejno – do pytań odnośnie: PODATKÓW (B) i POLITYKI POLSKI WOBEC UNII EUROPEJSKIEJ (C)

M18. Płeć respondenta

M19 Rok urodzenia respondenta

M20 Wielkość miejsca zamieszkania:

- 1 wieś
- 2 miasto do 19 999
- 3 miasto od 20 000 do 49 999
- 4 miasto od 50 000 do 99 999
- 5 miasto od 100 000 do 499 999
- 6 miasto 500 000 i więcej

ANKIETER: odpowiadają osoby otrzymujące regularne pensje w miejscu pracy, osoby otrzymujące emerytury, renty i regularne zasiłki, np. dla bezrobotnych, osoby uzyskujące dochody z własnych firm lub zakładów, właściciele lub dzierżawcy gospodarstw rolnych

M21. Ile wyniósł Pana(i) dochód netto (na rękę) w ostatnim miesiącu po doliczeniu do zarobków z pracy głównej dochodów ze wszystkich dodatkowych źródeł? Jeżeli nie ma Pan(i) regularnych dochodów, to ile wynosi przeciętny Pana(i) dochód miesięczny netto (na rękę) w ostatnim roku?

..... zł

M42. Jak często uczestniczy Pan(i) w mszach i nabożeństwach?

- 01) nigdy
- 02) rzadziej niż raz do roku
- 03) mniej więcej raz w roku
- 04) kilka razy w roku
- 05) raz w miesiącu
- 06) dwa lub trzy razy w miesiącu
- 07) co tydzień
- 08) kilka razy w tygodniu
- 97) *(nie czytać) trudno powiedzieć*
- 98) odmowa odpowiedzi